

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Pluricentriciteit in de taalgeschiedenis: bouwstenen voor een geïntegreerde geschiedenis van het Nederlands (16de - 19de eeuw)

Van de Voorde, I.

Citation

Van de Voorde, I. (2022, April 19). *Pluricentriciteit in de taalgeschiedenis: bouwstenen voor een geïntegreerde geschiedenis van het Nederlands (16de - 19de eeuw)*. LOT dissertation series. Amsterdam, LOT. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3284980>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3284980>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 6 – Spelling van /k/ in woordfinale positie

1 Afbakening variabele

In dit hoofdstuk onderzoeken we de orthografische representatie van /k/ in woordfinale positie. Deze klank werd in de Middeleeuwen op verschillende wijzen orthografisch weergegeven. In anlaut werd doorgaans <c> gespeld vóór *a, o, u* en medeklinkers (bv. ‘camer’). De spelling met <k> werd gebruikt vóór *e* en *i* (bv. ‘kint’). In auslaut en bij verdubbeling werd vaak <ck> gespeld (bv. ‘backer’). De grafie <c> werd overgenomen uit het Latijn en komt in het moderne Nederlands enkel nog in leenwoorden voor (Van der Sijs, 2004, pp. 230-231). Toch is het niet zo dat in auslaut enkel <ck> mogelijk was. In het Middelnederlands werd /k/ in auslaut namelijk ook vaak met <c> gespeld, bv. ‘gebrec’ en ‘sprac’ (Van Loey, 1976, p. 101). Bij Gledhill (1973, p. 27) lezen we dat de spelling met <c> als de basis beschouwd kan worden in het Middelnederlands. Bij verdubbeling zou dit echter voor verwarring kunnen zorgen in de uitspraak. Een dubbele <cc> gaf namelijk geen /k/-klank, maar een /ks/-cluster weer. In die gevallen werd dan de combinatie <ck> gebruikt, bv. in ‘drucken’. Daarom werd <ck> bij verdubbeling de traditionele praktijk. Deze combinatie zou dan in woordfinale positie terechtgekomen zijn als afleiding van de vormen in mediale positie (vergelijk: ‘drucken’ – ‘druck’). Samengevat kunnen we stellen dat zowel <c> als <ck> de oudere vormen waren in woordfinale positie, die geleidelijk vervangen werden door de moderne variant <k> (Gledhill, 1973, p. 27).

Operationalisering van de variabele

Voor onze studie onderscheiden we dus twee historische varianten (<c> en <ck>) en één moderne variant (<k>). We beperken ons tot deze varianten in auslaut. De spellingvariant van /k/ moet daarbij *zelf* in woordfinale positie voorkomen en dus niet woordfinaal in een cluster (zoals in ‘gelukt’). In onze keuze om /k/ in auslaut te onderzoeken volgen we Puttaert (2019). Ze argumenteert dat er geen reden is voor een verschillende spelling van /k/ op een morfeemgrens of woordfinaal (bv. ‘gelukzalig’ tegenover ‘geluk’³²).

---

³² Voorbeelden overgenomen uit Puttaert, 2019, p. 109.

Belangrijk is bovendien dat de spellingvarianten eenvoudiger op te sporen zijn op een woordgrens (Puttaert, 2019, p. 85; pp. 109-110).

De resultaten die we met onze zoekexpressies verkregen bevatten weinig ruis. Als 'ruis' gelden de volgende categorieën tokens, die manueel gefilterd werden in Excel:

- Latijnse voegwoorden (bv. 'ac')³³;
- tokens waarin de slot-t is weggevallen (bv. 'contract' voor 'contract'). Deze eindigen in het moderne Nederlands niet op /k/ en tellen dus niet mee;
- afkortingen die eindigen op een spellingvariant van /k/ (bv. 'Dec.' voor 'december');
- tokens die het eerste lid van een samenstelling vormen en dus niet in woordfinale positie voorkomen. Het gaat hier om samenstellingen met een verbindingsstreepje (bv. 'Boeck-vercooper');
- onregelmatig gesplitste woorden zonder verbindingsstreepje (bv. 'dyck ghraaf' voor 'dijkgraaf');
- combinaties met <c> waarin c het Romeinse cijfer 100 representeert (bv. iiic voor 300).

Leenwoorden eindigend op <c> zoals 'duc' (Frans voor 'hertog') en 'magnific' (Frans voor 'magnifiek') werden wel opgenomen indien <c> niet de enige spellingvariant was die in deze woorden voorkwam. Zo zien we voor 'duc' ook de spelling 'duck' en voor 'magnific' de spelling 'magnifieck'. Beide voorbeelden maken dus wel deel uit van de analyse.

2 Normen en gebruik: voorgaand onderzoek

In deze paragraaf presenteren we eerst een beknopt overzicht van de variabele in de normatieve traditie. Dit overzicht is gebaseerd op secundaire literatuur. Nadien gaan we kort in op het eigenlijke taalgebruik, al dienen we

---

³³ Het betreft hier losse woorden, al dan niet in een verbinding (bv. 'ac cum'). Zinnen en volledige passages in een andere taal dan het Nederlands werden vooraf al verwijderd uit het databestand.

vooraf op te merken dat de spelling van /k/ nog niet vaak onderzocht werd vanuit een historisch-sociolinguïstisch perspectief.

2.1 Taalnormen

In Paragraaf 1 werd vermeld dat <c> naar het voorbeeld van het Latijn een gangbare spelling was in de Middeleeuwen voor de /k/-klank. In auslaut kwamen zowel <ck> als <c> voor. In de normatieve traditie van de 16de eeuw verscheen <k> langzaam als variant. Lambrecht (1550) gebruikte wel nog <c> of <ck> in woordfinale positie. Na een korte klinker in mediale positie (bv. 'wecken') werd systematisch <ck> gespeld. De variant <k> kwam bij Lambrecht voor in mediale positie na een lange klinker (bv. 'spreken').³⁴ De Heuter (1581) duldde in woordfinale positie zowel <k> als <c>. Zelf gaf hij de voorkeur aan <c>. De combinatie <ck> werd wel toegelaten in mediale positie. Ook in de *Twe-spraack* (1584) kwam <ck> in deze positie voor (Gledhill, 1973, pp. 28-30; Van der Sijs, 2004, p. 236; pp. 252-253). Gledhill (1973, pp. 29-30) meldt dat er niets gezegd wordt over de combinatie in auslaut. De titel *Twe-spraack* doet echter vermoeden dat <ck> ook woordfinaal gebruikt mocht worden. In de uitgave van de *Twe-spraack* door Dibbets (1985, pp. 171-177) vinden we inderdaad geen expliciet voorschrift over /k/ in auslaut. De *Twe-spraack* hanteert wel voortdurend <ck> in deze positie, waardoor de indruk ontstaat dat <ck> als regel gevolgd werd. Er worden in het werk wel argumenten aangehaald om <c> in anlaut te vervangen door <k> indien men een k-klank hoort (Dibbets, 1985, pp. 420-421).

In de 17de eeuw werd ook in mediale positie (bij verdubbeling) een dubbele <k> in de plaats van <ck> voorgeschreven door Van der Schuere, bv. 'plukken'. Van der Schuere wordt beschouwd als de belangrijkste samensteller van de *Nederduydsche Spellinge* (1612). Hij schreef niet alleen <kk> in het midden van een woord voor, maar pleitte ook voor <k> in woordfinale positie. De variant <c> voor /k/ associeerde Van der Schuere met uitheemse woorden (Gledhill, 1973, p. 30; Van der Sijs, 2004, p. 236; pp. 257-258).

---

³⁴ De combinatie <ou> vormt hierop een uitzondering. Na <ou> spelt Lambrecht <ck>, bv. 'boucken' (Gledhill, 1973, p. 28).

Van Heule (1625) koos voor <c> in auslaut, behalve in het achtervoegsel *-lik*. In mediale positie werden zowel <ck> als <kk> gebruikt, waarbij <ck> de traditie weerspiegelde en <kk> voorkwam in woorden met het eerdergenoemde suffix *-lik*, bv. 'vriendelikke'. In de tweede druk van zijn werk (1633) schreef hij in deze woorden echter toch <ck> voor, dus 'vriendelicke'. Ook wees Van Heule in de tweede druk het gebruik van <ck> in woordfinale positie explicieter af dan in de eerste druk. Zelf bleef hij in deze positie nog steeds <c> gebruiken (Gledhill, 1973, pp. 31-32; Van der Sijs, 2004, pp. 262-263). In de Statenvertaling (1637) werd wel nog voor <ck> gekozen in mediale en in woordfinale positie. Na een lange klinker lieten de vertalers zowel <ck> als <k> toe (vergelijk: 'wraecke' – 'wrake') (Gledhill, 1973, pp. 32-33; Van der Sijs, 2004, pp. 270-271). Leupenius (1653) was gekant tegen overbodige letters en wees de combinatie <ck> dus af. Hij koos resoluut voor <k>. Ook Van Winschooten schreef in zijn *Letterkonst, sijnde het eerste deel van de Neederlandse Spraakkonst* (1683) <k> voor, en wees daarmee <c> als overbodige letter af in de combinatie <ck>. Dit impliceerde dat in auslaut <k> gespeld moest worden en in mediale positie bij verdubbeling <kk> (Gledhill, 1973, p. 34; p. 36; Van der Sijs, 2004, p. 271; pp. 277-278).

Merk op dat van de bovengenoemde auteurs enkel Lambrecht en Van der Schuere Zuiderlingen waren. Laatstgenoemde was afkomstig uit Mene en naar de Noordelijke Nederlanden gevlucht. De overige auteurs waren uit het Noorden afkomstig (Van der Sijs, 2004, p. 257; p. 278). Gledhill (1973, p. 34) beschrijft dat de 17de-eeuwse grammatici in het Zuiden iets conservatiever waren wat betreft het gebruik van <k>. Zo blijkt uit de *Nieuwe Noodelicke Ortographie* (1657) van de Antwerpenaar Bolognino een voorkeur voor <ck> in mediale positie en <c> in woordfinale positie. Ook door andere Zuiderlingen werd <c> nog boven <k> geplaatst in auslaut. De oudere varianten <ck> en <c> hielden dus nog iets langer stand in het Zuiden, althans in de normatieve geschriften (Gledhill, 1973, pp. 34-37).

Waar er nog gemengde voorschriften waren in de 16de en 17de eeuw, lijkt consensus bereikt in de 18de eeuw. Van der Sijs (2004, p. 282) meldt dat rond het einde van de 18de eeuw de spelling met <k> in inheemse woorden de norm geworden was, terwijl <c> nog voorkwam naast <k> in leenwoorden. Recenter onderzoek van Rutten en Vosters (2011) toont aan dat gedurende de hele 18de eeuw al eensgezindheid over dit kenmerk bestond. Ze

onderzochten de spelling van /k/ in auslaut (en de spelling van /ɣ/ in anlaut)³⁵ in 18de-eeuwse en 19de-eeuwse normatieve werken uit het Zuiden. Wat /k/ betreft, wordt door alle grammatici <k> voorgeschreven in woordfinale positie. Bovendien komt dit voorschrift overeen met de Noordelijke traditie (Rutten & Vosters, 2011, pp. 237-243). De onderzoekers besluiten dat “<g> and <k> are generally accepted and that every grammarian in North and South rejects <gh> and <ck> – these features cannot be considered to be either typically Northern or Southern” (Rutten & Vosters, 2011, p. 241). Vosters, Rutten en Van der Wal (2010, pp. 100-103) presenteren ook een overzicht van de voorschriften voor dit kenmerk in de 18de-eeuwse Noordelijke taalbeschouwende werken, waaruit blijkt dat <k> inderdaad de enige variant in omloop was.

Uit de literatuur blijkt dus dat de nieuwe variant <k> verankerd was in de normatieve traditie van de 18de eeuw, terwijl de oudere varianten wel nog voorkwamen in de 17de eeuw. Daarnaast vond de verandering plaats in het Noorden en het Zuiden van het taalgebied. De Antwerpse schoolmeester Verpoorten (1752) stelt het weglaten van overbodige medeklinkers voor als “een nieuwe manier van schrijven” (Rutten, 2011, p. 39). Dit was echter geen reactie tegen de spellingvoorstellen uit het begin van de 18de eeuw in het Zuiden. Ook E.C.P. (1713) en Stéven (1714) wezen de combinatie <ck> immers al af (Rutten, 2011, pp. 27-28; pp. 39-40; Rutten & Vosters, 2011, pp. 238-239). We hebben in de 18de eeuw dus te maken met overeenkomstige voorschriften in het hele taalgebied, waardoor de spelling van /k/ geen sjibbolet van Noordelijk of Zuidelijk taalgebruik was (Rutten, 2011, pp. 68-69; Rutten & Vosters, 2011, p. 241).

De evolutie van <ck> naar <k> manifesteerde zich overigens ook in teksten die voor het leesonderwijs aangewend werden. Rutten (2011) onderzocht het kenmerk in Zuidelijke leesboeken uit de 17de en 18de eeuw. Onder de teksten zien we o.m. *Zielen-troost* en *Spiegel der jonkheyd*. Rutten nam indien mogelijk meerdere edities van hetzelfde werk op, waardoor een 17de-eeuwse uitgave soms tegenover een 18de-eeuwse uitgave kwam te staan. Wat de spelling van /k/ aangaat, valt op dat <ck> voorkomt in alle 17de-eeuwse edities. In de boeken uit de 18de eeuw heeft <ck> plaatsgemaakt voor de spelling met <k>. De oudere variant <ck> duikt nog in twee teksten op: een

---

³⁵ /ɣ/ kon gerepresenteerd worden door <g> of door de ‘overbodige’ cluster <gh> (bv. ‘geven’ tegenover ‘gheven’) (Rutten & Vosters, 2011, p. 240).

keer als enige variant en een keer naast <k>. Deze evolutie in het leesonderwijs brengt Rutten in verband met de toenmalige normatieve traditie (Rutten, 2011, pp. 168-173).

2.2 Taalgebruik

Aan het begin van deze paragraaf vermeldden we dat studies over dit spellingkenmerk eerder schaars zijn. Gledhill (1973) bericht wel over het gebruik van grammatici zelf, en van schrijvers als Hooft en Vondel. Bij Rutten (2011) komt het gebruik in leesboeken aan bod. De bevindingen in deze studies weerspiegelen echter nog niet het eigenlijke taalgebruik. Daarom baseren we deze sectie op het onderzoek van Puttaert (2019).

Puttaert (2019) bestudeerde de spelling van woordfinale /k/ in haar corpus van 19de-eeuwse soldatenbrieven en armenbrieven. Plaatsnamen en eigennamen werden in dit onderzoek wel opgenomen om eventuele variatie bij deze tokens op te tekenen (Puttaert, 2019, p. 117). Parallel aan ons eigen onderzoek rapporteren we hier de voorkomens zonder plaats- en eigennamen. In de soldatenbrieven was <k> met 87,02% van alle tokens overduidelijk de meerderheidsvariant. Het relatieve aandeel van <ck> bedroeg 12,94% en de spelling met <c> kwam slechts twee keer voor (0,04%). De twee tokens die met <c> gespeld werden waren bovendien leenwoorden. Puttaert noteerde geen diachrone tendens voor dit corpus, maar merkt wel op dat <c> en <ck> gedurende de hele periode (1799-1813) voorkwamen. In de armenbrieven was de dominantie van <k> nog opvallender: 99,13% van de tokens werd met <k> gespeld, tegenover 0,87% met <ck>. De spelling met <c> in auslaut kwam in dit corpus niet voor. Hoewel <ck> ook amper voorkomt in het corpus, zijn alle attestaties met deze oudere variant terug te voeren naar de armenbrieven uit West-Vlaanderen. De brieven uit de Noordelijke provincie Zeeland bevatten enkel <k>-spellingen. Wat betreft de onafhankelijke variabele jaartal meldt Puttaert dat 21 van de 32 tokens met <ck> uit het begin van de 19de eeuw dateren (1810), maar afkomstig zijn van dezelfde scribent.³⁶ In combinatie

---

³⁶ Merk op dat Puttaert (2019) in haar bespreking de voorkomens mét plaats- en eigennamen rapporteert. Omdat ze de bij de algemene distributie van de varianten per corpus de aantallen met en zonder plaats- en eigennamen weergeeft in een tabel, was het voor ons mogelijk om de percentages uit die laatste categorie over te nemen.

met het lage aantal <ck>-spellingen wijst dit eerder op individuele variatie dan op temporele invloed, luidt het (Puttaert, 2019, pp. 117-121).

3 Hypotheses

Gebaseerd op de genre-samenstelling van het corpus en de literatuur formuleren we de onderstaande hypotheses.

We voorspellen allereerst dat de pamfletten, als gedrukt genre, de nieuwe spellingvariant <k> eerder zullen overnemen. De vigerende taalnormen zullen de drukkers hoogstwaarschijnlijk eerder bereiken dan de scribenten van de egodocumenten, waardoor we in dit laatste genre nog langer conservatieve spellingen kunnen verwachten. Dit is hypothese 1A. De hypothese voor het administratieve genre kan twee kanten op. Enerzijds kunnen we verwachten dat de oudere spellingvarianten sneller uit het formele taalgebruik geweerd zullen worden. We gaan er dan van uit dat geoefende scribenten gevoelig zijn voor nieuwe normen, waardoor ze een progressieve spelling zullen hanteren. Anderzijds kunnen scribenten van formele administratieve teksten net langer vasthouden aan de oudere spellingvarianten en dus een conservatieve spelling hanteren. Bij de spelling van /a:/ (Hoofdstuk 5) was er geen aanleiding om te concluderen dat de administratieve teksten conservatiever waren dan de egodocumenten en de pamfletten. De onderhavige analyse zal uitwijzen hoe de scribenten van de administratieve teksten zich gedragen wat betreft de spelling van /k/. In het vervolg zullen we spreken over hypothese 1B.

Hoewel we voor de hypotheses slechts in beperkte mate kunnen voortbouwen op empirisch onderzoek, blijkt uit de voorschriften van de grammatici dat <k> haast de enige variant is vanaf de 18de eeuw, zowel in het Noorden als in het Zuiden van het taalgebied (Rutten & Vosters, 2011; Vosters, Rutten & Van der Wal, 2010). Onze tweede hypothese is dan ook dat <c> en <ck> eerder zullen voorkomen in de 16de en 17de eeuw, maar dat hun aandeel sterk zal afnemen vanaf de 18de eeuw. Dit is weliswaar het patroon dat we in de normatieve traditie optekenen. Ons corpus weerspiegelt taalgebruik en de analyse moet nog uitwijzen in welke mate het taalgebruik overeenstemt met de normatieve traditie. De resultaten van Puttaert (2019) wijzen echter wel al in die richting. De scribenten van de 19de-eeuwse soldatenbrieven spelden namelijk in 87,02% van de gevallen <k>. In de

armenbrieven bedroeg het aandeel van <k> zelfs iets meer dan 99%. Aangezien leenwoorden wel deel uitmaken van de analyse, sluiten we de spelling met <c> toch niet uit in de 18de en 19de eeuw. Deze spelling kwam namelijk wel nog voor in leenwoorden (Van der Sijs, 2004, p. 282).

De derde hypothese houdt verband met de regionale dimensie in ons corpus. Gledhill, (1973, pp. 34-37) stelde vast dat de 17de-eeuwse normatieve geschriften uit het Zuiden iets conservatiever waren dan hun Noordelijke pendanten. We sluiten een Noord-Zuidverschil in het taalgebruik dan ook niet uit en voorspellen dat de verandering van <ck>/<c> naar <k> eerst zal plaatsvinden in de Noordelijke regio's Holland en Zeeland. In de Zuidelijke regio's zullen de oudere varianten dus nog iets langer circuleren.

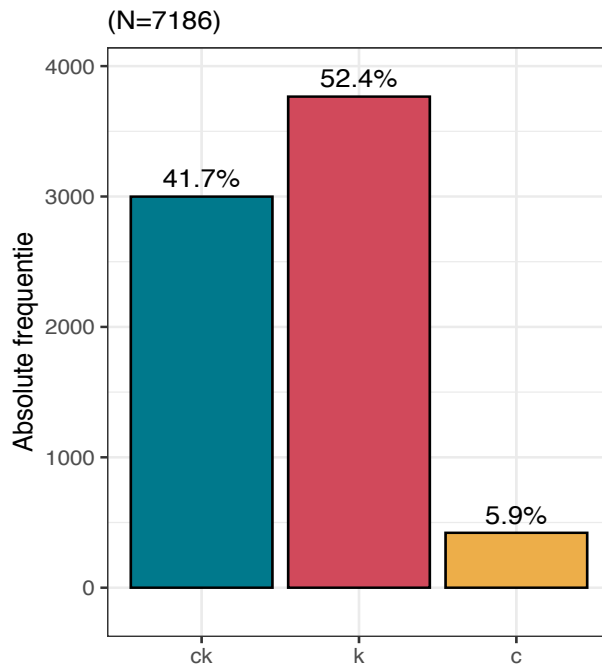
4 Resultaten

Algemene distributie varianten

Variant	<ck>	<k>	<c>
n =	2.999	3.766	421

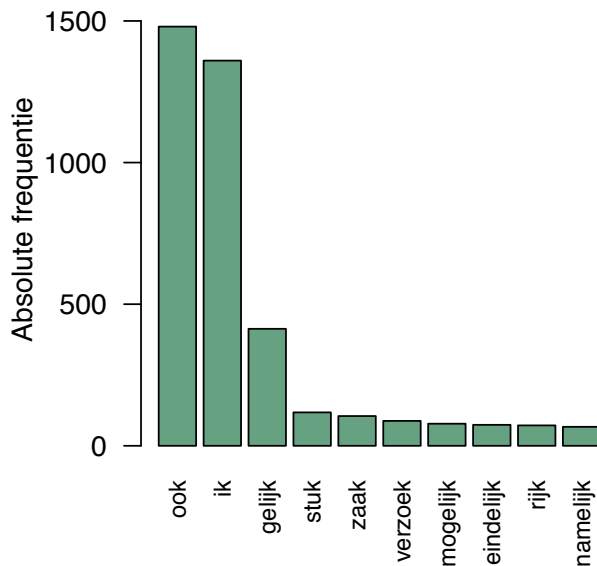
Tabel 14: absolute voorkomens <ck>, <k> en <c>

De absolute en relatieve voorkomens van de spellingvarianten voor de /k/-klank (Tabel 14 en Figuur 22) tonen aan dat de spelling met <k> het vaakst voorkomt in het hele corpus. Van de 7.186 tokens worden er 3.766 met <k> gespeld, wat overeenkomt met 52,4%. Tussen de oudere spellingen <ck> en <c> is er wel een groot verschil in voorkomen: 41,7% van de tokens wordt met <ck> gespeld, terwijl de spellingen met <c> slechts 5,9% van het geheel uitmaken. Toch is deze laatste variant niet verwaarloosbaar. We dienen hierbij wel rekening te houden met de aanwezige leenwoorden in het corpus, die het percentage van <c> mogelijk ook bepalen.

Figuur 22: absolute en relatieve voorkomens <ck>, <k> en <c>

Bij de algemene distributie kunnen we verder opmerken dat een substantieel deel van onze resultaten terug te voeren is naar de lemma's 'ook' (N=1.480) en 'ik' (N=1.360), zoals we ook kunnen zien in Figuur 23. Het lemma 'ook' is niet gebonden aan een welbepaald genre. Het persoonlijk voornaamwoord 'ik' associëren we daarentegen wel vooral met de egodocumenten in ons corpus. Het is namelijk logisch dat de scribenten van dagboeken en reisverslagen vaker 'ik' gebruiken dan de scribenten van de administratieve documenten en pamfletten.

Figuur 23: 10 meest frequente lemma's voor woordfinale /k/

Distributie per genre

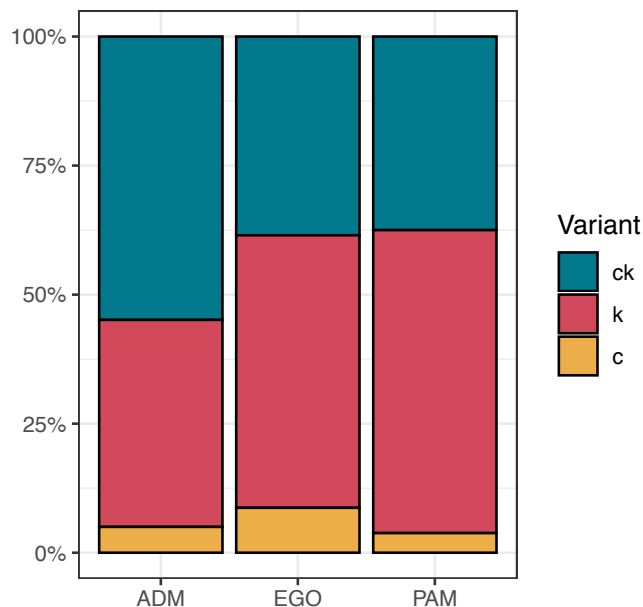
In Tabel 15 wordt het voorkomen van elke spellingvariant per genre weergegeven.

	<ck>	<k>	<c>
Administratief	871 (54,88%)	636 (40,08%)	80 (5,04%)
Egodocumenten	1.008 (38,53%)	1.380 (52,75%)	228 (8,72%)
Pamfletten	1.120 (37,55%)	1.750 (58,67%)	113 (3,79%)
Totaal (n =)	2.999	3.766	421

Tabel 15: absolute en relatieve voorkomens <ck>, <k> en <c> per genre

We stellen vast dat de moderne spelling <k> de meerderheidsvariant is in de pamfletten (58,67%) en de egodocumenten (52,75%). Uitgerekend in het meest formele genre, de administratieve teksten, wordt nog in bijna 55% van de gevallen <ck> gespeld. In dit deelcorpus treffen we de spelling met <k> aan in iets meer dan 40% van de tokens. De variant <c> komt het vaakst voor in de egodocumenten (8,72%), gevolgd door de administratieve teksten (5,04%) en de pamfletten (3,79%). Het relatieve aandeel van elke spellingvariant per genre wordt in Figuur 24 ook grafisch voorgesteld. We kunnen stellen dat de pamfletten zich het meest progressieve genre tonen, met het minste aantal oudere spellingen. De percentages van de

egodocumenten stemmen in grote mate overeen met deze van de pamfletten, met het verschil dat de <c>-spelling meer dan dubbel zo veel voorkomt in de egodocumenten. De administratieve teksten houden aan de andere kant langer vast aan de spelling met <ck>. Deze schrijfpaktijk is met andere woorden conservatiever.

Figuur 24: spelling van /k/ per genre

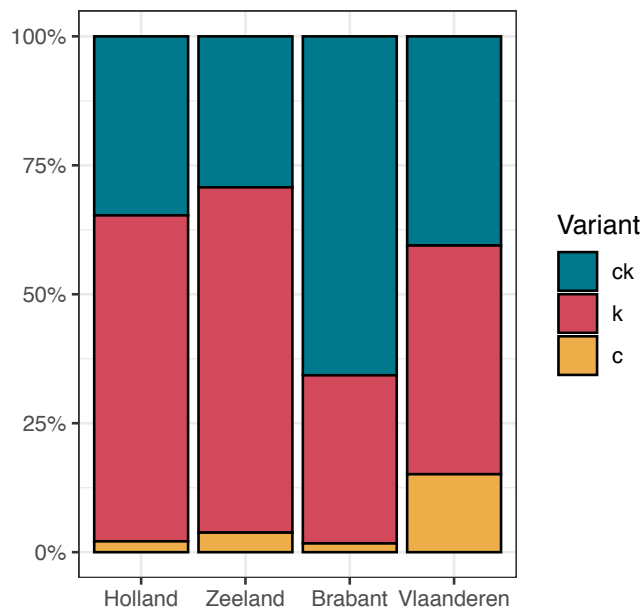
Distributie per regio

	<ck>	<k>	<c>
Holland	689 (34,75%)	1.253 (63,19%)	41 (2,07%)
Zeeland	506 (29,28%)	1.157 (66,96%)	65 (3,76%)
Brabant	1.033 (65,67%)	513 (32,61%)	27 (1,72%)
Vlaanderen	771 (40,54%)	843 (44,32%)	288 (15,14%)
<i>Totaal (n =)</i>	2.999	3.766	421

Tabel 16: absolute en relatieve voorkomens <ck>, <k> en <c> per regio

De distributie van de varianten per regio (Tabel 16 en Figuur 25) toont een redelijk gelijkmatig beeld voor de Noordelijke regio's. In Zeeland is de nieuwe spelling het meest aanwezig: ongeveer 67% van de tokens wordt in die regio met <k> gespeld. De spelling met <ck> maakt net geen 30% van het geheel uit. In Holland zien we met 63,19% <k> en 34,75% <ck> een

soortgelijke verhouding. De spelling met <k> geniet in beide regio's duidelijk de voorkeur. Een opdeling in Noordelijke en Zuidelijke regio's gaat echter niet helemaal op voor deze variabele. Terwijl we in de Brabantse teksten een uitgesproken voorkeur voor <ck> waarnemen (65,67% van de tokens), spreekt uit de Vlaamse teksten een lichte voorkeur voor <k>. Dit aandeel bedraagt echter slechts 44,32%, wat betekent dat meer dan de helft van de tokens wel nog met een oudere variant gespeld wordt. De spelling met <ck> maakt in Vlaanderen nog ruim 40% van het geheel uit. Daarnaast wordt in 15,14% van de gevallen <c> gespeld. In vergelijking met de andere regio's ligt dit percentage opvallend hoog in Vlaanderen (zie ook Figuur 25).

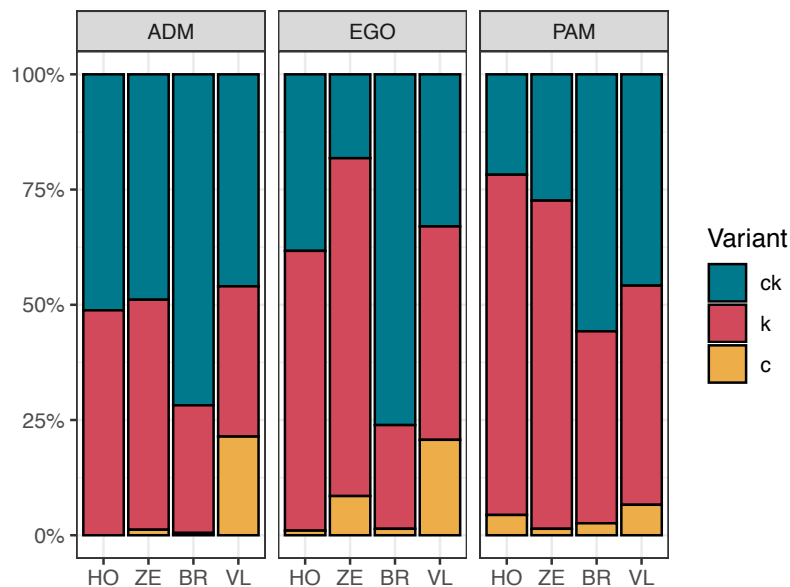

Figuur 25: spelling van /k/ per regio

De twee oudere varianten vormen samen dus een meerderheid in Vlaanderen. Hieruit volgt dat zowel in Brabant als in Vlaanderen de oudere spelling nog dominant is. In Brabant zijn het overwegend <ck>-vormen; in Vlaanderen is <c> ook nog een betekenisvolle variant.

Distributie per regio en per genre

Voor Figuur 26 combineren we de onafhankelijke variabelen regio en genre.

Figuur 26: spelling van /k/ per regio en per genre

We konden eerder al vaststellen dat de <ck>-vormen de meerderheid uitmaakten in de administratieve teksten (Tabel 15 en Figuur 24). Uit Figuur 26 kunnen we afleiden dat <ck> en <k> ongeveer even vaak voorkomen in de administratieve teksten uit Holland en Zeeland. In beide regio's schommelen de percentages van <ck> en <k> rond de 50%. In de Zuidelijke administratieve teksten nemen we wel een voorkeur voor <ck> waar. De spelling met <k> verschijnt iets vaker in Vlaanderen (32,6%) dan in Brabant (27,7%). Verder komt de <c>-spelling amper voor in de Brabantse administratieve teksten. Meer dan 70% van de tokens wordt dus met <ck> gespeld. In Vlaanderen staat <ck> (46%) naast <c> (21,4%) als oudere spellingvariant.

De spelling met <k> is prominenter aanwezig in de egodocumenten en pamfletten. Met name in Holland en Zeeland is <k> zichtbaar de meerderheidsvariant. In de egodocumenten komt de moderne variant procentueel gezien wat vaker voor in Zeeland dan in Holland (73,3% tegenover 60,7%). Bij de pamfletten verschillen de aantallen voor Holland en Zeeland slechts enkele procentpunten van elkaar: we noteren 73,9% <k>-vormen in Holland en 71,2% <k>-vormen in Zeeland. De spelpraktijk in de Brabantse egodocumenten verschilt niet zozeer van deze in de

administratieve teksten, al duikt de moderne variant nog net iets minder vaak op in de egodocumenten. In de Vlaamse egodocumenten wordt 46,3% van de tokens met <k> gespeld. In vergelijking met de administratieve teksten zien we dus meer <k>-vormen in de Vlaamse egodocumenten, ten koste van <ck>-spelingen. Het percentage voor <c> blijft namelijk stabiel in beide genres. Het aandeel van <k> is voor Brabant het grootst in de pamfletten. We noteren 41,6% vormen met <k>. Voor Vlaanderen bedraagt het percentage <k>-spelingen in de pamfletten 47,5%, wat in grote mate overeenkomt met het percentage in de egodocumenten (46,3%). De spelling met <c> komt in de Vlaamse pamfletten overigens minder voor (6,6%) dan in de andere twee genres.

Distributie per periode

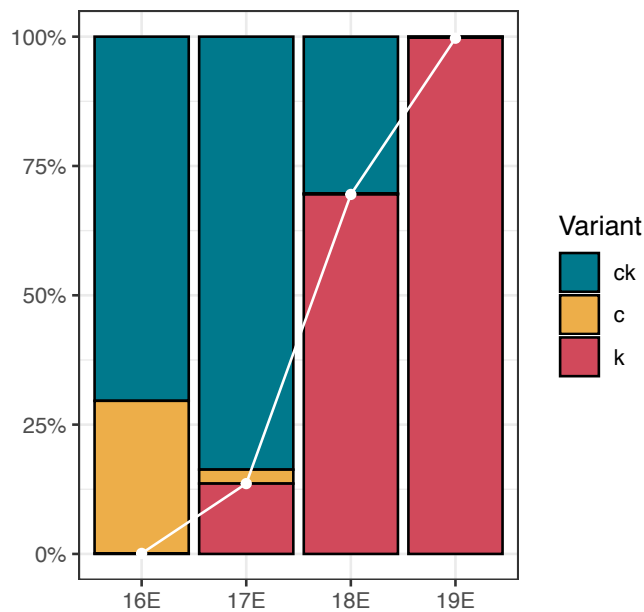
In Tabel 17 vermelden we de absolute en relatieve voorkomens van de drie spellingvarianten per periode. Meteen wordt duidelijk dat de twee oudere spellingvarianten <ck> en <c> hoofdzakelijk in de 16de en 17de eeuw te situeren zijn. Van de vier eeuwen komt <c> het vaakst voor in de 16de eeuw (29,52%). Op 1 token na, worden de overige tokens in die eeuw met <ck> gespeld. Het percentage van <ck> ligt hoger in de 17de eeuw, maar tegelijkertijd is het aandeel van <c> sterk afgenomen (2,67%). Wanneer we de twee oudere varianten samennemen, noteren we wel een afname in de 17de eeuw: van meer dan 99% in de 16de eeuw naar ongeveer 86% in de 17de eeuw. Vanaf de 17de eeuw wordt de spellingverandering overigens zichtbaar: <k> duikt met 13,62% van de tokens op als nieuwe variant naast de twee oudere varianten. Dit percentage neemt sterk toe in de 18de eeuw (69,48%), om vervolgens vrijwel de enige spelling te worden in de 19de eeuw (99,74%).

	<ck>	<k>	<c>
16de eeuw	861 (70,40%)	1 (0,08%)	361 (29,52%)
17de eeuw	1.598 (83,71%)	260 (13,62%)	51 (2,67%)
18de eeuw	539 (30,30%)	1.236 (69,48%)	4 (0,22%)
19de eeuw	1 (0,04%)	2.269 (99,74%)	5 (0,22%)
<i>Totaal (n =)</i>	2.999	3.766	421

Tabel 17: absolute en relatieve voorkomens <ck>, <k> en <c> per eeuw

Figuur 27 geeft de varianten diachronisch weer. In deze figuur vestigen we de aandacht op het traject dat de moderne variant <k> aflegt door de eeuwen heen. We zien dat de nieuwe variant verschijnt in de 17de eeuw, met een forse toename in de 18de eeuw. In de 19de eeuw is <k> overduidelijk de norm

geworden. Voor deze variabele hebben we zelfs te maken met een volledige s-curve. Uit Tabel 17 kunnen we afleiden dat er inderdaad nog amper spellingen met <ck> en <c> te vinden zijn in de 19de eeuw. De 5 tokens die nog met <c> gespeld werden in de 19de eeuw zijn bovendien leenwoorden: tweemaal 'duc' en driemaal 'public'.

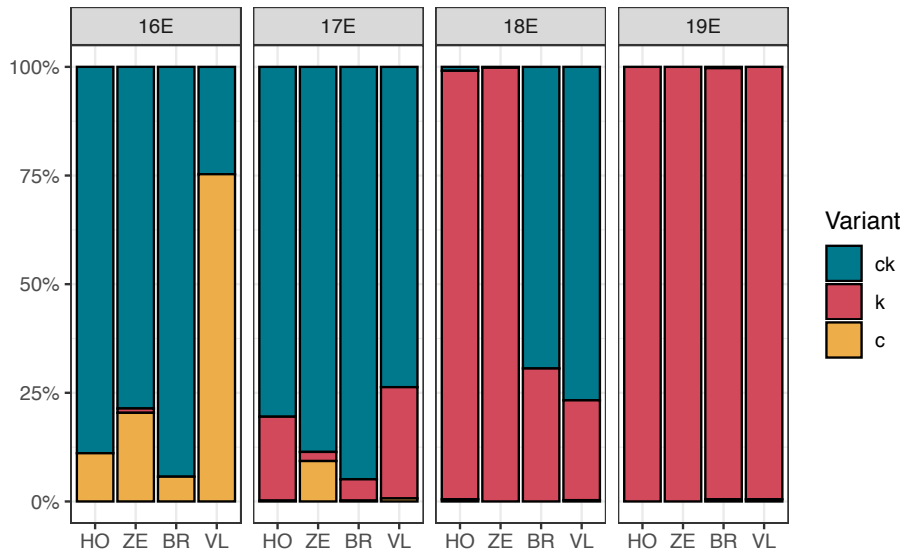
Figuur 27: spelling van /k/ per eeuw

Het verband tussen het relatieve aandeel <k>-vormen en het jaartal werd bovendien onderworpen aan een correlatietest. De rangcorrelatiecoëfficiënt van Spearman bedraagt 0,84 met een p-waarde kleiner dan $2,2e-16$. Dit wijst op een zeer sterke positieve correlatie tussen het percentage van <k> en het jaartal, die bovendien significant is: hoe hoger het jaartal, hoe meer spellingen met <k>.

Distributie per periode en per regio

In Figuur 28 worden de onafhankelijke variabelen periode en regio gecombineerd.

Figuur 28: spelling van /k/ per eeuw en per regio

We nemen nogmaals waar hoe de innovatie zichtbaar wordt in de 17de eeuw. Op een enkele spelling in Zeeland na, duikt de nieuwe variant nog niet op in de 16de eeuw. De vroegste periode in ons corpus weerspiegelt dus de distributie van de oudere varianten <ck> en <c>. We stellen vast dat beide vormen in elke regio aanwezig zijn. In Holland, Zeeland en Brabant is <ck> onmiskenbaar de meest gebruikte spellingvariant. Het percentage van <c> ligt iets hoger in Zeeland dan in de overige twee regio's, maar maakt nog steeds minder dan een vierde van het geheel uit. Een omgekeerde verhouding zien we in Vlaanderen, waar 75,3% van de tokens met <c> gespeld wordt. In Vlaanderen vinden we dus aanzienlijk minder spellingen met <ck>. Het is opmerkelijk dat <c> in de 17de eeuw bijna volledig verdwenen is in Vlaanderen. Enkel in Zeeland is <c> op dat moment nog een noemenswaardige variant.

De nieuwe variant <k> komt in de 17de eeuw op in elke regio. De innovatie is dan al het meest zichtbaar in Holland en Vlaanderen. Voor Vlaanderen is dit als perifere regio eerder onverwacht. Nadere inspectie leert dat alle tokens die met <k> gespeld werden in Vlaanderen in de 17de eeuw terug te voeren zijn naar hetzelfde pamflet. We moeten het hoge aantal in Vlaanderen dus relativiseren. In het pamflet uit 1657 dat in Brugge gedrukt werd, komen 137

vormen met <k> voor. De spelling met <ck> komt nog 43 keer voor, en een enkel token wordt met <c> gespeld.

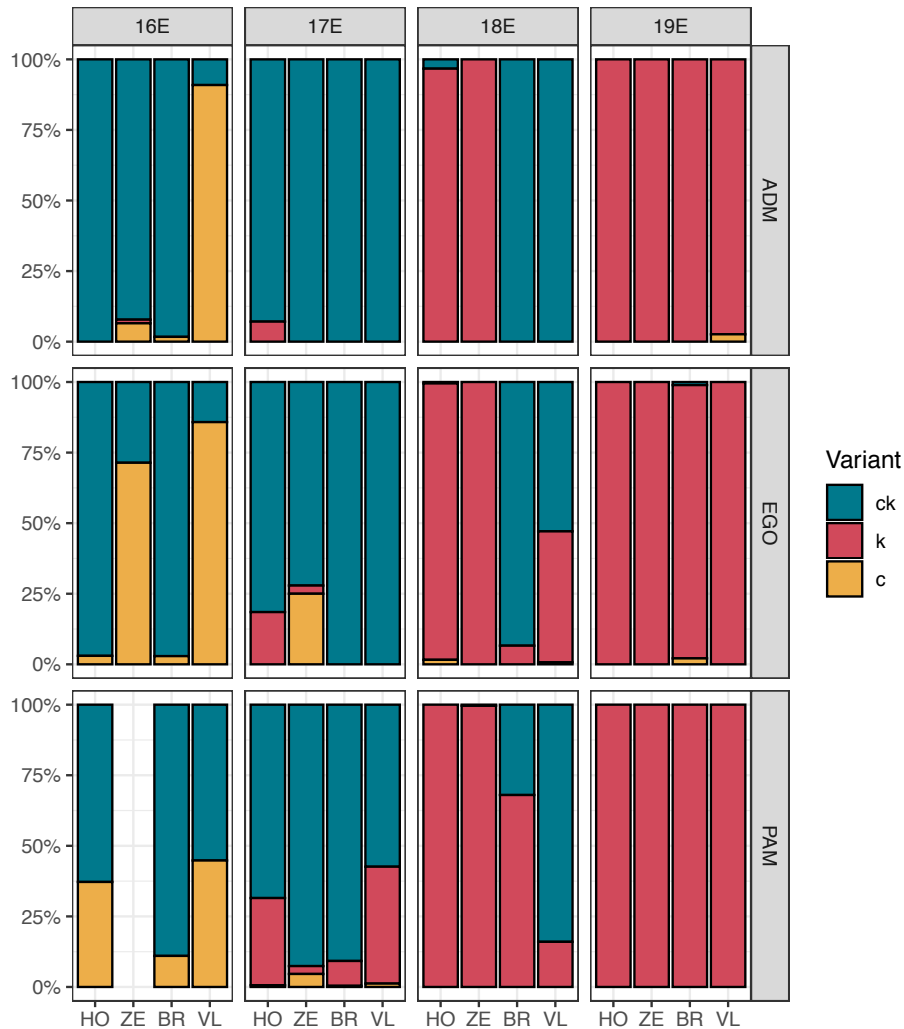
In de 18de eeuw is de spelling met <k> alomtegenwoordig in de Noordelijke regio's. De oudere spelling komt dan nog amper voor in Holland en Zeeland. In het Zuiden neemt het aantal <k>-vormen toe in Brabant in de 18de eeuw: van 4,9% in de 17de eeuw naar 30,6% in de 18de eeuw. Het percentage voor Vlaanderen blijft ongeveer constant; meer specifiek wordt 23% van de tokens met <k> gespeld in de 18de eeuw. Verschillende egodocumenten en pamfletten zijn verantwoordelijk voor dit percentage, al toont één auteur van een egodocument zich bijzonder progressief. Van de 85 tokens met <k> in Vlaanderen, zijn er 53 afkomstig van pater Maximilianus De Lie (tegenover 3 tokens met een oudere spellingvariant). In de twee Zuidelijke regio's blijft de spelling met <ck> wel nog de meerderheidsvariant in de 18de eeuw. In deze periode zien we dus een verschillende tendens in het Noorden en het Zuiden.

In de 19de eeuw is de discrepantie tussen het Noorden en het Zuiden van het taalgebied verdwenen: <k> is dan ook in Brabant en Vlaanderen nagenoeg de enige variant.

Distributie per periode, regio en genre

De invloed van de drie onafhankelijke variabelen op de spelling van /k/ wordt geïllustreerd met Figuur 29.

142 Pluricentriciteit in de taalgeschiedenis

Figuur 29: spelling van /k/ per eeuw, regio en genre

Het gebruik van de spellingvarianten wordt in eerste instantie bepaald door de periode. In de 16de eeuw zien we hoe <ck> en <c> met elkaar concurreren. De <c>-spellingen in ons corpus zijn dus duidelijk te situeren in de 16de eeuw. In Vlaanderen is het aandeel van <c> voor elk genre groot; enkel in de pamfletten wint <ck> het van <c>. Het percentage van <c> is eveneens hoog in de Zeeuwse egodocumenten, al moeten we hierbij opmerken dat dit percentage bepaald wordt door slechts 15 tokens (tegenover 6 tokens met <ck>). Ook in de 17de eeuw duikt <c> als variant nog op, maar blijft het

gebruik ervan voornamelijk beperkt tot de egodocumenten uit Zeeland. In de Zeeuwse pamfletten komt <c> eveneens nog enkele keren voor. Intussen vindt de moderne spellingvariant <k> ingang in het taalgebruik. We stellen daarbij wel regionale verschillen en genreverschillen vast. Zo verschijnt <k> in de administratieve teksten enkel in Holland. Bij de egodocumenten vangt de verandering eveneens in Holland aan, met al een klein percentage <k>-spellingen in Zeeland. Bij de pamfletten duikt <k> op in alle regio's en lijkt Vlaanderen zelfs de leiding te nemen. We wezen echter eerder op het progressieve taalgebruik in één bepaald Vlaams pamflet. Niettemin verschijnt <k> in de 17de eeuw ook al in de pamfletten uit Brabant, wat bij de overige twee genres niet het geval is. We kunnen hieruit afleiden dat de pamfletten alleen verantwoordelijk zijn voor de <k>-vormen in Brabant en Vlaanderen in deze periode. De invloed van de drukkers blijkt hier dus wel een belangrijke factor.

Voor alle genres geldt dat de spelling met <k> in de 18de eeuw de norm geworden is in de Noordelijke regio's. Centrum Holland heeft in de 17de eeuw steeds een kleine voorsprong op periferie Zeeland, maar in de 18de eeuw zien we een eenvormige spelpraktijk in beide regio's. De centrum-periferiedynamiek is dus redelijk beperkt in de 17de eeuw in het Noorden. In de 18de eeuw manifesteert zich in alle genres wel een Noord-Zuidverschil. In de Zuidelijke regio's is de verandering immers nog aan de gang. Voor de administratieve teksten is de 18de eeuw een voortzetting van de 17de eeuw: de Brabantse en Vlaamse scribenten blijven uitsluitend <ck> spellen. Bij de egodocumenten verschijnt <k> voor het eerst in Brabant en zien we een opvallend hoog percentage in Vlaanderen. Eerdergenoemde Maximilianus De Lie is voor een groot deel verantwoordelijk voor dit percentage. Bij de pamfletten is <k> de meerderheidsvariant geworden in Brabant en is een terugval te zien in Vlaanderen. Dit maakt nogmaals duidelijk dat het ene pamflet uit Brugge niet representatief was voor Vlaanderen in de 17de eeuw. In de 19de eeuw zien we tot slot een uniform beeld in de Zuidelijke regio's: <k> is vrijwel de enige spellingvariant geworden, in alle genres. Bij de pamfletten lijkt een verspreiding van centrum Brabant naar periferie Vlaanderen plausibel. Onze data voor de andere twee genres spreken eerder tegen een dynamiek die van het centrum uitgaat.

5 Bespreking

In dit hoofdstuk onderzochten we de spelling van /k/ in woordfinale positie. We konden vaststellen dat de moderne spelling <k> met 52,4% net de meerderheidsvariant was in ons corpus. De distributie van de spellingvarianten per genre maakte duidelijk dat <k> niet in elke genre domineerde. De pamfletten bleken het meest progressieve genre met 58,67% <k>-spellingen, gevolgd door de egodocumenten met 52,75%. Deze vaststelling strookt met onze hypothese 1A. We argumenteerden namelijk dat de nieuwe spellingvariant eerder overgenomen zou worden in de gedrukte pamfletten. Toch hanteerden ook de scribenten van de egodocumenten in meer dan de helft van de gevallen de moderne spelling met <k>. De nieuwe variant was dus ook al in grote mate doorgedrongen tot het minder formele taalgebruik. De scribenten van de formele administratieve teksten hielden aan de andere kant net langer vast aan de oudere spellingvarianten. In deze teksten had <ck> met ongeveer 55% van het geheel nog de bovenhand. De geoefende scribenten van de administratieve documenten hanteerden dus langer de conservatieve spelling. Voor het administratieve genre formuleerden we de hypothese 1B. We wilden uitzoeken of de scribenten van de meer formele teksten eerder progressief of eerder conservatief spelden. Voor de spelling van woordfinale /k/ kunnen we aldus besluiten dat de tweede optie van toepassing is.

Daarnaast noteerden we een aanhoudende stijging van het aantal <k>-vormen door de eeuwen heen. Nagenoeg afwezig in de 16de eeuw, werd <k> een noemenswaardige variant in de 17de eeuw. Een eeuw later was de oudere spelling gereduceerd tot minder dan een derde van de tokens. In de 19de eeuw was de verandering uiteindelijk voltooid. We kregen dan ook een volledige s-curve te zien. Deze temporele trend bevestigt onze tweede hypothese. Op grond van de evolutie in de normatieve traditie voorspelden we dat het aandeel van de oudere spellingvarianten sterk zou afnemen vanaf de 18de eeuw. In de normatieve geschriften werd namelijk in de 18de eeuw al uniformiteit bereikt (Rutten & Vosters, 2011; Vosters, Rutten & Van der Wal, 2010). De haast volledige overschakeling op <k> in het taalgebruik in de 19de eeuw zagen we overigens ook in het corpus van Puttaert (2019): het percentage van <k> lag in de armenbrieven hoger dan 99%.

Uit de distributie per regio konden we afleiden dat <k> de meerderheidsvariant was in de Noordelijke regio's. In het Zuiden overheersten daarentegen de oudere spellingvarianten, waarbij er wel nog een verschil op te tekenen viel tussen Brabant en Vlaanderen: in Brabant was <ck> dominant, terwijl <ck> en <c> samen de meerderheid uitmaakten in Vlaanderen. Van alle regio's werd de spelling met <c> overigens het meest gebruikt in Vlaanderen. De <c>-spellingen in Vlaanderen waren wel terug te voeren naar de 16de eeuw: de grote meerderheid van de tokens werd toen met <c> gespeld in Vlaanderen, terwijl de andere regio's overtuigend voor de spelling met <ck> kozen. In de 17de eeuw verscheen <k> als nieuwe variant in de vier regio's. In Holland was de verandering dan al duidelijk meer gevorderd dan in Zeeland. In die zin was er in de 17de eeuw sprake van een centrum-periferieverschil in het Noorden. Dit centrum-periferieverschil namen we in het Zuiden niet waar. In Vlaanderen verscheen de spelling met <k> zelfs opvallend vaker dan in Brabant. Eén (progressief) pamflet in het bijzonder bleek echter verantwoordelijk voor het hoge percentage <k>-spellingen in Vlaanderen in de 17de eeuw.

Het centrum-periferieverschil in het Noorden was verdwenen in de 18de eeuw. In die periode manifesteerde zich wel een markant Noord-Zuidverschil. In de Noordelijke regio's was <k> toen al de norm geworden, terwijl <ck> nog naast <k> bestond in de Zuidelijke geschriften. De <ck>-vormen waren toen overigens nog in de meerderheid. Hiermee wordt onze derde hypothese bevestigd. Gledhill (1973, pp. 34-37) constateerde dat de oudere varianten iets langer bestonden in de normatieve geschriften uit het Zuiden. Op grond van die vaststelling verwachtten we ook een verschil tussen Noord en Zuid in het taalgebruik te zien. In de 19de eeuw was <k> tot slot alomtegenwoordig in alle regio's. De verandering voltrok zich dus iets trager in het Zuiden van het taalgebied, maar het Noord-Zuidverschil werd in de 19de eeuw opgeheven.

Aan het einde van dit hoofdstuk brengen we deze variabele in verband met de theorie over pluricentriciteit. In de 16de en 17de eeuw lijkt de invloed van de politieke constellatie in de vorm van het Noorden en het Zuiden van het taalgebied eerder beperkt. De verandering vangt sowieso pas aan in de 17de eeuw. Wanneer de innovatie dan zichtbaar wordt, fungeren Holland en Brabant niet bepaald als normgevend centra. De moderne variant <k> verschijnt dan al in elke regio, en in Vlaanderen ligt het percentage <k>-

vormen in de 17de eeuw al relatief hoog. Dit laatste resultaat mag dan wel terug te voeren zijn naar één bepaald pamflet, toch is er geen reden om het concept pluricentriciteit zonder de nationale component aan te wenden in de 16de en 17de eeuw. Monocentriciteit blijkt evenmin een geschikt concept, doordat er niet één duidelijk centrum aan te wijzen is. In de 18de eeuw zien we vervolgens een verschillende dynamiek in het Noorden en het Zuiden. De politieke scheiding heeft in die zin ook een invloed op het taalgebruik. In dat opzicht kunnen we de distributie in de 18de eeuw duiden als pluricentriciteit in de nationale betekenis. We zien dan namelijk een duidelijk Noord-Zuidverschil: de spelling met <k> in het Noorden staat daarbij tegenover nog overwegend <ck>-spellingen in het Zuiden. Het Noord-Zuidverschil in de 18de eeuw impliceert overigens dat we een verschillende distributie waarnemen in Zeeland en Vlaanderen. De verschillende distributie in deze aangrenzende gebieden suggereert dat pluriarealiteit als concept ook uitgesloten kan worden.